

LA INDUSTRIALITZACIÓ AL GIRONÈS: L'EXEMPLE DE SALT

per JOAQUIM NADAL I FARRERAS

1. PRESENTACIÓ

Els estudis sobre la industrialització de Catalunya han dibuixat amb claredat la geografia d'aquest procés centrat essencialment a l'àmbit barceloní i a les principals valls fluvials del Principat. El període central d'aquesta modernització de l'antiga manufactura es produí entre els anys 1830 i 1860, en què es realitzà la parcial mecanització del tissatge i la total de la filatura. Però el nivell assolit per aquests estudis ha deixat a mig plantejar moltes qüestions, i això ha permès la formulació d'idees ambigües i sovint contradictòries al moment de valorar globalment el fenomen de la industrialització catalana.

Estudis recents de Jordi Nadal Oller i Jordi Maluquer han entrat en aquestes qüestions controvertides afirmant la modernitat de la indústria catalana i mostrant l'empresari català com un empresari modern, capitalista molt dinàmic i avançat. Aquesta seria la visió de conjunt d'aquests dos autors, en la qual pot identificar-se amb facilitat la preeminència de l'àrea barcelonina, en relació amb la qual les indústries de les valls fluvials haurien tingut un caràcter més reduït (quant a les dimensions), més endarrerit (quant a l'utilitatge), complementari (quant a la capacitat de les indústries centrals barcelonines de transferir a aquestes zones els pitjors efectes dels períodes de crisi) i subsidiari (és a dir, dependents quant als capitals).¹

Nosaltres, en aquest estudi, volem presentar el cas d'un poble de la comarca del Gironès, Salt, que es caracteritzà per la modernitat tant a

1. Per totes les qüestions generals de la industrialització catalana remetem als treballs de Miquel IZARD, *La revolución industrial en España. Expansión de la industria algodonera catalana, 1832-1861*, Mérida, Universidad de los Andes, 1969, i de Jordi NADAL OLLER, «La economía española 1829-1931» al volum *El Banco de España: una historia económica*, Madrid, 1970. Sobre la modernitat de la indústria catalana vegi's Jordi NADAL OLLER, *El fracaso de la revolución industrial en España*, Barcelona, 1975, i l'article de Jordi MALUQUER, *La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización, 1832-1861*, a «Hacienda Pública Española», núm. 38 (1976), pp. 133-148.

nivell de les dimensions com de l'utilatge de les fàbriques que s'hi installaren, en un context comarcal d'una industrialització de poca empenya i condicionada pels recursos naturals.^{1 bis} En canvi, a llarg terme, en el nostre exemple es confirma l'aspecte de l'estreta dependència amb els capitals barcelonins, que s'anaren imposant progressivament fins a esdevenir dominants.

2. ELS PRECEDENTS REMOTS: L'ÈPOCA MEDIEVAL

El lloc de Salt figura als fogatges del segle XIV posteriors a la pesta negra amb set focs, i devia reduir-se a un disseminat de cases de pagès dedicades al conreu de les terres circumdants. Malgrat aquesta insignificància, ja des del segle XI travessava les terres de Salt un curs artificial d'aigua, la sèquia Monar, que prenia les aigües del Ter prop de Montfullà i anava a parar al riu Onyar després de proporcionar d'aigua la ciutat de Girona i els seus molins. Aquesta obra hidràulica medieval, que, com veurem, al segle XIX hauria de transformar radicalment l'activitat econòmica del poble, movia ja al segle XII un molí draper propietat d'Estrader de Villalbí, el qual en posseïa un altre al Mercadal de Girona, també mogut per les aigües del Monar.² Segles abans, doncs, que la moderna maquinària industrial pogués fer ús de les aigües de la sèquia Monar, l'existència de molins al llarg del seu curs la prefigura com un eix bàsic de l'activitat econòmica no agrícola d'una part del Gironès, i haurem de considerar-la com a factor determinant de la industrialització parcial d'aquesta comarca.

3. SALT: DE L'AGRICULTURA A LA INDÚSTRIA

Malgrat aquest precedent significatiu i simbòlic, Salt fou durant tot l'Antic Règim una zona poc poblada, rural, dedicada fonamentalment a les activitats pròpies del sector primari, com ho palesa per a finals del segle XVIII l'estructura professional que ens ofereix el cens de Florida Blanca,³ on de les 89 persones actives del total de 255 habitants, 15 són

1 bis. Sobre el caràcter limitat de la industrialització al Gironès vegeu el cas concret de Girona capital en el meu article: *La situació de la manufactura a Girona de 1790 a 1840*, a «Treballs d'Història», Girona (1976), pp. 109-124.

2. F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, I, Barcelona, 1944-1946, p. 415, Doc. 396, Pergamins d'Alfons I, núm. 35; 1166, juny, 17: «Sit notum cunctis quam ego Estradarius de Villa Albini convenio domino meo Ildefonso et tibi Bernardo Bovi, suo batulo, de illo molendino drapario quod ego construo noviter in villa de Saltu [...] X porcos dare annuatim ad Natale Domini, consimiles illis porchis quos ego dono pro molendino drapario Mercatalis».

3. Vegi's Josep IGLÉSIES, *El cens del comte de Florida Blanca*, II, Barcelona, 1970, p. 60.

«labradores», 40 jornalers i 30 criats, i els 4 restants, persones eclesiàstiques. En conjunt, per tant, Salt, des dels segles medievals fins a la primera meitat del segle XIX, havia mostrat una demografia i una activitat econòmica poc dinàmica, que només es vitalitza a partir de la primera meitat del segle XIX amb la introducció, des de 1846, d'unes quantes indústries modernes que potencien el creixement demogràfic de la població i transformen el seu entorn. En definitiva, hi ha una estreta interdependència entre creixement demogràfic i procés industrialitzador, com queda ben explicat en el quadre 1, on l'augment de població entre 1718 i 1787 es veu petit al costat de l'augment que es produí entre aquesta darrera data i l'any del primer cens oficial, l'any 1857. I si pensem que de 1793 a 1812, com a mínim, ens trobem amb un període no massa propici a l'existència d'excedents positius de població, veiem clarament que Salt comença a superar la ratlla dels 1.000 habitants pels volts de 1850, quan fa tres o quatre anys que s'ha posat en funcionament la primera fàbrica, que, per les notícies que en tenim, donava feina a una quantitat important de gent.⁴

Així, veiem com la indústria transforma un hàbitat rural en una

QUADRE 1

Evolució demogràfica de Salt, 1718-1970

Any	Habitants	Any	Habitants
1718	122	1910	3.125
1787	255	1920	4.185
1857	1.316	1930	5.360
1860	1.377	1940	5.321
1877	1.636	1950	5.956
1887	2.105	1960	7.077
1897	2.178	1970	11.467
1900	2.280		

FONTS: Per a 1718 i 1887, P. VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, II, París, 1962, p. 132; de 1857 endavant, els censos oficials de població.

4. P. MARTÍNEZ QUINTANILLA, *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, 1865, p. 308: «Entre las referidas fábricas hay alguna de bastante importancia como la de Hilados, tejidos y blanqueo de algodón establecida en Salt, perteneciente a los Sres. Oliveras, Solá, Arangó y Cía. que utiliza ordinariamente la fuerza de 120 caballos y puede aprovechar la de 150, haciendo funcionar 10.000 husos y 200 telares. Generalmente da ocupación a 550 operarios pero en la actualidad sólo tiene un corto número pues por la escasez y carestía del algodón son reducidos los productos que elabora». Recordem que només tres fàbriques al 1850 i 6 al 1861 tenien instal·lades més de 10.000 pucs en tot Catalunya.

població de creixement més ràpid i que concentra la seva activitat en el sector secundari fins a assolir un lloc important en el conjunt provincial.

Per a una millor comprensió del quadre cal advertir, però, que aquesta dependència indústria-població és especialment important a la segona meitat del segle XIX i els primers anys del segle XX. Les causes del creixement posterior són ja més variades, i la influència de la proximitat d'un nucli com Girona converteix Salt, a la llarga, en una prolongació del nucli urbà de la capital. El creixement espectacular, per exemple, entre els censos de 1960 i 1970 s'explicaria per la saturació del terme municipal de Girona.

4. LA INDUSTRIALITZACIÓ DE SALT

4.1. *La importància de Salt en el marc provincial*

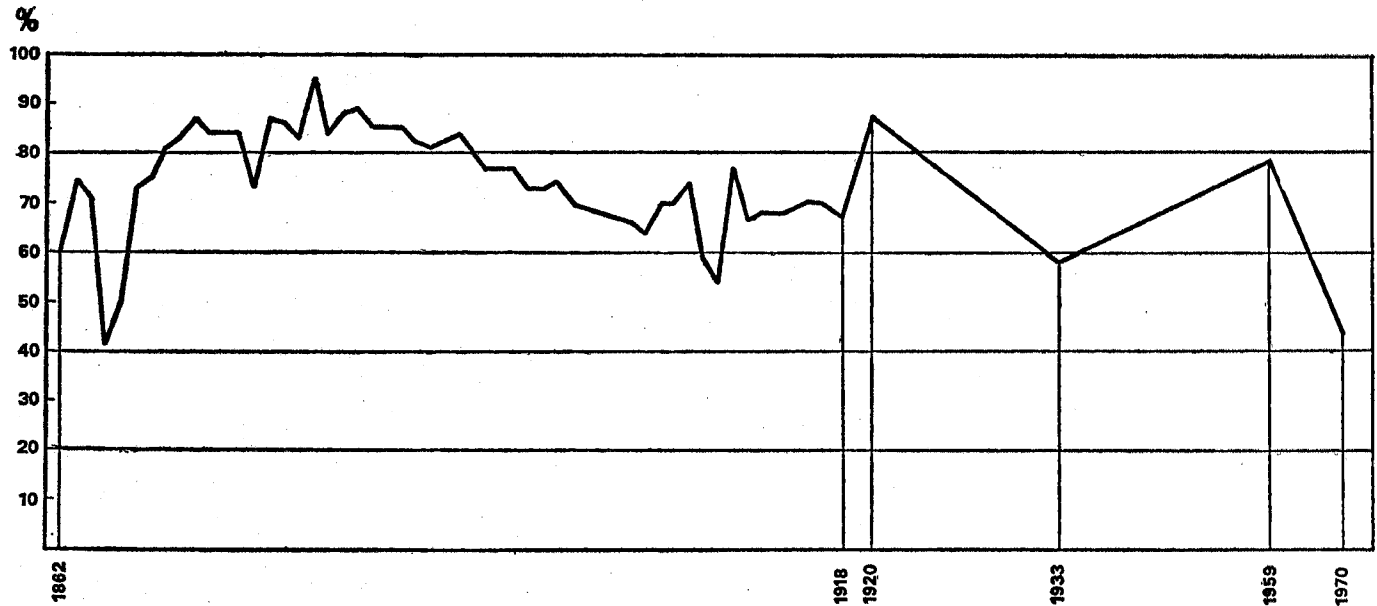
Un factor que ha contribuït a decidir-me per l'estudi d'aquest cas concret ha estat la troballa dels fulls de la matrícula industrial a l'Arxiu Municipal.⁵ De l'anàlisi de les dades globals d'aquests fulls i la comparació amb les d'altres poblacions gironines es desprèn que Salt ocupa un lloc capdavanter en la industrialització d'aquestes terres. Aparentment, la situació de Salt en relació amb altres poblacions importants és secundària, però la correcció de les dades de la matrícula industrial en funció de les especials característiques d'aquest impost situa el poble entre els més importants. Efectivament, la matrícula industrial era un impost⁶ amb moltes variants, de les quals l'apartat «fabricación» no era sinó una part molt petita. Per això les dades globals ofereixen una visió deformada de l'aspecte que ens interessa, que és el de la indústria en el sentit modern de la paraula, perquè inclouen moltes activitats econòmiques que a tot estirar podríem qualificar d'artesanals. És per aquesta raó que poblacions com Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i d'altres de les valls del Ter i del Freser no apareixen al quadre 2 tot i tenir una activitat industrial ben remarcable. I és també pel mateix motiu que Salt ocupa només la posició desena. Però un càlcul ben simple (la quantitat aportada per habitant) que hem reflectit en el quadre 3 ens dona ja una visió més ajustada de la importància de la indústria a cada una de les poblacions que hi figuren.

5. AMS (Arxiu Municipal de Salt), Caja Negociado III, Sección B, Estado, n.º 59. Hem d'agrair a la corporació saltenca les facilitats que ens donà per a consultar aquesta documentació.

6. El caràcter impositiu de la matrícula industrial només sobre els artefactes en funcionament es desprèn dels articles «Contribuciones» y «Contribución del subsidio industrial y de comercio» de l'obra de M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario de administración*, III, Madrid, 1860, pp. 263 ss. i 432 ss. i del volum *Contribución industrial. Reglamento y tarifas de 20 de marzo de 1870 con las reformas acordadas en 20 de mayo*, Madrid, edició especial de l'«Anuario del Comercio», 1870.

GRÀFIC 1

*Percentatge de la indústria tèxtil en el total de la contribució industrial
i de comerç de Salt (1862-1970)*

QUADRE 2

Contribució industrial de la província de Girona (deu primeres poblacions). Xifres absolutes corresponents als anys 1863-1864

Població	Rals
1. Girona	330.703,98
2. Figueres	160.271,75
3. Olot	94.397,57
4. Sant Feliu	85.110,81
5. Banyoles	57.083,74
6. Palafrugell	55.097,47
7. Santa Coloma	43.639,51
8. La Bisbal	42.047,01
9. Blanes	42.036,42
10. SALT	33.051,90

FONT: P. MARTÍNEZ QUINTANILLA, *La província de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, 1865, p. 254.

QUADRE 3

Contribució industrial de la província de Girona (deu primeres poblacions). Rals per habitant. Anys 1863-1864

Població	Habitants	Rals per habitant
1. SALT	1.377	24
2. Girona	14.341	23
3. Figueres	10.082	15
4. Sant Feliu	6.434	13
5. Banyoles	4.996	11
6. Palafrugell	5.254	10
7. La Bisbal	4.173	10
8. Olot	10.262	9
9. Santa Coloma	4.936	8
10. Blanes	5.770	7

FONT: Per a la població, el *Censo de la població de España de 1860* i el *Nomenclátor de la província de Gerona, 1860*. Rals per habitant calculats a partir de les dades del quadre 2.

Per si tot això fos poc, una ullada a les dotze primeres fàbriques de la província, per llur contribució industrial, ens assabenta que a la llista hi figuren, els anys 1863-1864, tres fàbriques de Salt:

Fàbrica	Lloc	Quantitat aportada (en rals)
Oliveras, Solà i Cia	2	16.434,64
Llach i Portabella	10	4.273,92
Pere Ramió	12	3.867,90

D'aquestes tres fàbriques, la primera és la més important de filats i teixits de tota la província, i les altres dues es troben en una situació ben remarcable. D'altra banda, cal esmentar que eren les tres úniques fàbriques que hi havia a Salt en els anys 1863-1864 i que la importància de llur pes en el total de la contribució industrial del poble és sempre molt alta i determinant, com es pot veure en el gràfic adjunt, elaborat amb les dades de l'apèndix I. La importància del sector tèxtil en el total era tan gran que la diferència entre la quantitat aportada per aquest sector i el total és gairebé insignificant i no representa cap activitat econòmica important, sinó les quantitats dels petits botiguers i artesans, que també eren inclosos a la matrícula industrial.

4.2. *Evolució general de la indústria tèxtil a Salt de 1846 a 1918*

¿Per quins motius aquest poble arribà a tenir una tradició tèxtil tan arrelada, fet d'altra banda sorprenent si tenim en compte que la industrialització gironina fou quantitativament molt poc important en relació amb altres comarques més properes a Barcelona?

Es sabut que un dels problemes més importants de tot el procés industrialitzador fou el de les fonts d'energia i que fins que no es generalitzà la utilització del vapor, l'aprofitament dels salts d'aigua era un element de gran importància en el desenvolupament de la indústria catalana. I nosaltres creiem que aquest degué ésser el factor determinant que impulsà els inversors a crear una zona fabril important en el poble de Salt. Aquest disposava, com ja hem vist, des del segle XI d'una desviació de les aigües del riu Ter, i les facilitats per transformar la sèquia Monar en un canal modern del qual aprofitar-se degueren representar un estalvi considerable en les inversions d'instal·lació de les fàbriques tèxtils que ja hem esmentat. La transcendència d'aquest factor energètic no queda limitada al poble de Salt, sinó que amb documentació d'una

fàbrica gironina hem pogut comprovar que la sèquia Monar donava aigua a totes les principals fàbriques del Gironès a finals del segle XIX.⁷ En el terreny de les hipòtesis, podem afirmar que el més probable és que sense l'existència d'aquesta construcció medieval les poques grans fàbriques que es construïren a la zona de Girona al segle XIX no haurien existit o llur instal·lació s'hauria retardat d'una manera considerable. Sembla clar, doncs, que la sèquia Monar fou l'eix de la industrialització gironina.

Un dia intentarem reconstruir el procés de creació i l'evolució posterior de totes les fàbriques que prenién les aigües del Monar. Avui, però, en funció de les fonts, ens centrarem en les tres grans fàbriques de Salt, l'evolució detallada de les quals quant a l'utilitatge queda representada en els gràfics 2 i 3 elaborats amb les dades desglossades que es troben a l'apèndix II.

La primera fàbrica que s'establí a Salt fou l'actual fàbrica de Manufacturas Antonio Gassol, S. A., però que fou propietat de la família Coma Cros fins el 1923, en què vengueren una de les dues fàbriques que posseïen en aquell moment. Els passos inicials per a la seva fundació els realitzaren gent de les terres gironines, i l'any 1846 es constituïa a Barcelona⁸ una societat en comandita, l'objectiu de la qual era la fabricació de filats de cotó; hi participaven com a socis Pere Ramió, de Banyoles; Josep Oliveras, flequer de Girona; Joan Galup de Calella, pastisser; V. Solà, fabricant de Tossa; i Q. Martorell de Barcelona, comerciant. La societat rebia el nom de «Ramió y Compañía», i Pere Ramió, que aportava la fàbrica com a capital, n'esdevenia l'accionista més important.⁹ Aquesta societat es veié notòriament ampliada¹⁰ l'any 1848 amb l'entrada com a nous accionistes de Miquel Debergue, enginyer anglès que treballava a Barcelona, Archibald Remy, enginyer anglès que treballava amb Debergue, Narcís Heras de Puig, advocat de Girona, i Francesc Bosch Puig, propietari de Girona. A partir d'aquest moment la societat s'anomenà

7. La sèquia Monar travessa els termes municipals de Bescanó (1.695 m), Salt (2.638 m), Sta. Eugènia (1.013 m) i Girona (783 m). En aquest recorregut l'any 1887 prenién les aigües del Monar les fàbriques de Coma Ciuró i Clavell, F. Vilardell i Juli Peypoch a Salt, la de Jaume Ferrer i Cabanes a Sta. Eugènia i «La Gerundense» a Girona. Aquesta darrera propietat inicialment de la societat «Oliva, Flores y Cía.» constituïda davant el notari de Girona Joan Urgell el dia 2 d'abril de 1842, fou la primera fàbrica de paper continu existent a Catalunya i la segona d'Espanya després de «La Esperanza» instal·lada a Tolosa l'any 1841. Totes aquestes dades procedeixen de l'arxiu de «La Gerundense» i concretament els límits de la sèquia Monar s'especificaven amb tot luxe de detalls a una escriptura signada davant del notari de Girona Josep Casadevall el 4 de novembre de 1887 pels qui en aquell moment eren propietaris de la fàbrica «Massaguer e hijos y Salieti».

8. 13 de juny de 1846. Escripura davant de Manuel Planas Compte, notari de Barcelona. La societat «Ramió y Cía.» s'escripturà amb un capital de 30.000 pesos forts.

9. ¿Quan havia començat Pere Ramió la construcció de la fàbrica? ¿I per quins motius es decideix a donar entrada a d'altres accionistes que acabaran bandejant-lo? ¿Dificultats financeres? Vet ací tot d'interrogants que encara estan plantejats i que de moment amb la informació que tenim no podem respondre.

10. 28 de novembre de 1848. Escripura davant Joan Fontrodona Minguella. He d'agrair a M. Moli les dades d'aquesta nota i la número 8.

«Ramió, Debergue y Cía», i sabem que l'any 1850 tenia en funcionament, i no és el mateix que el que tenia instal·lat, 100 cavalls de força hidràulica, 29 màquines de preparació, 1.800 pues de contínues, 2.528 de selfactines, 200 telers mecànics, i donava feina a 149 operaris.¹¹ Aquesta raó social tenia també el 1850, segons el cens realitzat per la Junta de Fàbriques, una fàbrica de teixits a Calella.^{11 bis} Les petites modificacions en el nombre de socis i els problemes de funcionament s'anaren succeint. Però l'important fou que l'exemple d'aquesta fàbrica, aprofitant l'aigua de la sèquia Monar, va atreure nous capitals, i l'any 1861, el primer any per al qual es conserven còpies de la matrícula industrial, s'havien instal·lat a Salt dues fàbriques més: la fàbrica de cintes de «Llach, Portabella y Cía.», amb 50 telers mecànics, i la de Pere Ramió, el soci inicial de la primera fàbrica, amb 3.200 pues que feien pujar el total de pues *en funcionament* a Salt a 8.200. Aquest moviment de creació de fàbriques, que només hem pogut datar d'una manera imprecisa, coincideix amb els anys d'expansió de la indústria catalana. Però resulta també que les dades de la matrícula industrial de Salt comencen just el mateix any dels inicis de l'anomenada «fam de cotó». Aquesta crisi, provocada per la guerra de Secessió americana, incidí durament en les fàbriques de Salt, com ho prova el fet que durant aquests anys feren declaracions negatives que queden perfectament reflectides en els gràfics que hem elaborat. Aquesta paràlització de l'activitat manufacturera agafà desprevingudes les fàbriques de Salt, que potser encara no estaven prou consolidades o no disposaven de prou capitals en el moment d'encarar-se amb la crisi dels anys 1861-1865.

El cert és que el mateix any de l'acabament de la crisi, 1865-1866, les tres fàbriques que hem esmentat canviaren de propietari. La d'Oliveras i Companyia passà a mans de la societat Coma, Ciuró i Clavell; la de Llach, Portabella i Cia., passà a mans de Puig i Fabra, els quals introduïren l'any 1866 la filatura a llur fàbrica, i finalment l'empresa de Pere Ramió fou adquirida per Ferrer, Xipell i Pujol. Crec que aquest és un moment clau de la indústria saltenca, en què els capitals locals queden bandejats per les inversions barcelonines. Tenim poques notícies directes sobre aquests canvis de propietat i les condicions en què es realitzaren, sobretot pel que fa a les dues darreres fàbriques. Coneixem, en canvi, a fons les circumstàncies del canvi de propietat d'Olvireas i Cia. El dia 22 de maig de 1866 la raó social Coma, Ciuró i Clavell, constituïda a Barcelona el 15 de novembre de 1850,¹² adquirí als senyors Oliveras i Cia. llur

11. Vegi's G. GRAELL, *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, «Estado de la industria algodonera en 1850», pp. 442-492.

11 bis. Vegi's Jordi MALUQUER, *op. cit.*, p. 140.

12. Vegi's el fullletó *Conmemoración del centenario de la empresa sucesora de Juan Coma Cros, S. A., 1850-1950*, Barcelona, 1950. L'escriptura de constitució de la societat fou signada a Barcelona davant el notari F. Ferran el 15 de novembre de 1850 (Arxiu de Pro-

fàbrica de Salt. Així, doncs, no és fins l'any 1866 que es produeix l'entrada a Salt d'una dinastia, la de Joan Coma i Xipell i els seus descendents, que, primer en companyia d'altres socis i més tard com a propietaris únics (1910), havien de portar els destins de la fàbrica creada el 1846. I això és important perquè, en commemorar-se el 1950 el centenari de la raó social badalonina, hom tingué la impressió errònia que la primera fàbrica de Salt havia començat a funcionar el 1850, i en canvi ja hem vist que fou el 1846.

Aquesta operació de compra ens permet de plantejar-nos un problema que no hem abordat fins ara i que per al conjunt de Catalunya tampoc no ha tingut un tractament massa aprofundit: l'origen dels capitals i la finançació de les empreses tèxtils. Per al cas concret de Salt tenim només uns quants indicis que permeten formular unes elementals hipòtesis.¹³ Només sabem els orígens dels socis de la primera fàbrica; en un primer moment capitals autòctons; encara no passen, però, ni sis anys que la varietat de procedència dels capitals ja s'ha ampliat moltíssim: entren, com hem vist, dos enginyers anglesos, que poden aportar els contactes necessaris amb la tecnologia més avançada, entren també capitals nous de les comarques gironines, i tímidament comença a insinuar-se la presència de diners barcelonins. Aquesta presència barcelonina esdevé majoritària a partir dels anys de crisi ja esmentats, amb l'arribada a Salt de Coma, Ciuró i Clavell, que eren catalans de les comarques que havien anat a invertir a Barcelona i que més endavant amplien novament el negoci cap a les comarques. També en el cas de les altres dues fàbriques, i per indicis indirectes, es confirma en aquests moments la presència de capitals barcelonins: per exemple, la fàbrica que hem anomenat número 3 (vegi's apèndix II), que passà a mans de Ferrer, Xipell i Pujol després de la crisi de 1861-1865, fou adquirida el 1877 per Peypoch i Cia., que tenia el domicili social a Barcelona al carrer del Carme, 33; novament el 1885, aquesta mateixa fàbrica canvià de propietaris i fou adquirida per la societat Mulleras i Saugué, amb domicili a Barcelona, Baix de Sant Pere, 26, i a partir de 1893 figura a nom de Camil Mulleras, que ja l'any 1870 s'anunciava a la *Guía del Comercio y de la Industria de Barcelona* com a fabricant de «pañuelos de algodón aprestados».

Tot plegat crec que, per al cas de Salt, i caldria veure fins a quin punt es tracta d'un fenomen més general, la recuperació posterior als anys de la «fam de cotó» es fa essencialment amb capitals barcelonins, fet que tetimonia una més gran concentració en el sector industrial ca-

---

tocols de Barcelona, Manual de F. Ferran, any 1850, fols. 615r. a 618r.). Els socis eren Joan Coma, de Tremp; Erasme Ciuró, de Granollers, i Jaume Clavell, de Mataró.

13. Els anglesos han solucionat la manca de notícies directes sobre els capitals socials de les empreses acudint a la via indirecta de la documentació de les companyies d'assegurances; però en aquest terreny al nostre país la documentació és inexistente o resta inexplorada. Vegi's S. D. CHAPMAN, *The cotton industry in the Industrial Revolution*, Londres, 1972.

talà a partir d'aquest moment. En altres mots: la dispersió geogràfica de la indústria vindria, en una primera etapa, condicionada per la necessitat d'instalar-se prop de les fonts d'energia més a l'abast, però el control financer d'aquestes empreses tendeix a estar concentrat a Barcelona.

Si agafem les poques notícies que tenim en relació amb els problemes de finançació de les empreses de Salt, veiem que la raó social Coma, Ciuró i Clavell passà d'un capital social de 3.750.000 rals a 12.977.461 rals l'any 1865.¹⁴ I si tenim present que, pel que fa a l'any 1861, Giménez Guitied a la seva *Guia*¹⁵ considera que el capital de la fàbrica de Salt propietat d'Oliveras i Cia. era de 1.200.000 rals, veurem que el capital de la societat barcelonina era deu vegades superior a la quantitat teòrica —i l'any de la compra, a causa de la crisi, el preu pogué ésser inferior— que li caldria pagar per adquirir la fàbrica de Salt. Es confirma, per tant, que les empreses barcelonines en procés d'ampliació escampen llurs activitats a les comarques i assoleixen, almenys en el nostre cas, un control important.

Tornem ara a l'evolució general del sector tèxtil a Salt. Els dos gràfics adjunts al costat del que representa el percentatge del sector tèxtil en el total de la contribució industrial són instruments prou clars per a resseguir aquesta evolució. De l'anàlisi d'aquests gràfics es desprèn que el procés de modernització i ampliació de la maquinària coincideix, en línies generals, a Salt, amb l'evolució coneguda per tot el Principat. Però potser convé matisar alguna discrepància que es desprèn també de l'anàlisi d'aquests gràfics.

Acabada la crisi de 1861-1865 i reforçada la capacitat financera de les fàbriques per l'entrada de capitals externs a la mateixa marxa econòmica de les empreses, assistim a la continuació del procés expansiu que es concreta en l'ampliació de la maquinària instal·lada a les tres fàbriques existents. Quant al nombre de pues en funcionament, que d'una manera indirecta reflecteix també el nombre de pues instal·lades, els salts endavant fàcilment detectables se situen als anys 1871, 1876, 1882 i 1904; pel que fa als telers, l'augment és més seguit, menys sincopat, tret de l'any 1904, en què es produeix un avanç molt important que col·loca el nombre de telers en una xifra molt superior a les més altes que s'havien donat al llarg de tot el segle XIX. En canvi, el nombre de pues, després d'arribar a un màxim entre 1893 i 1910, torna a baixar, passat aquest període, a nivells molt inferiors als que s'havien donat en l'època de plenitud expansiva del segle XIX.

No sabem si la manca de dades per als anys 1900-1903 és simplement la constatació de declaracions negatives com a conseqüència de la pèrdua de les colònies o si es tracta només de la desaparició de la

14. Vegi's el ja citat fullletó del centenari.

15. F. GIMÉNEZ GUITED, *Guia fàbril e industrial de España*, Madrid-Barcelona, 1862, p. 95.

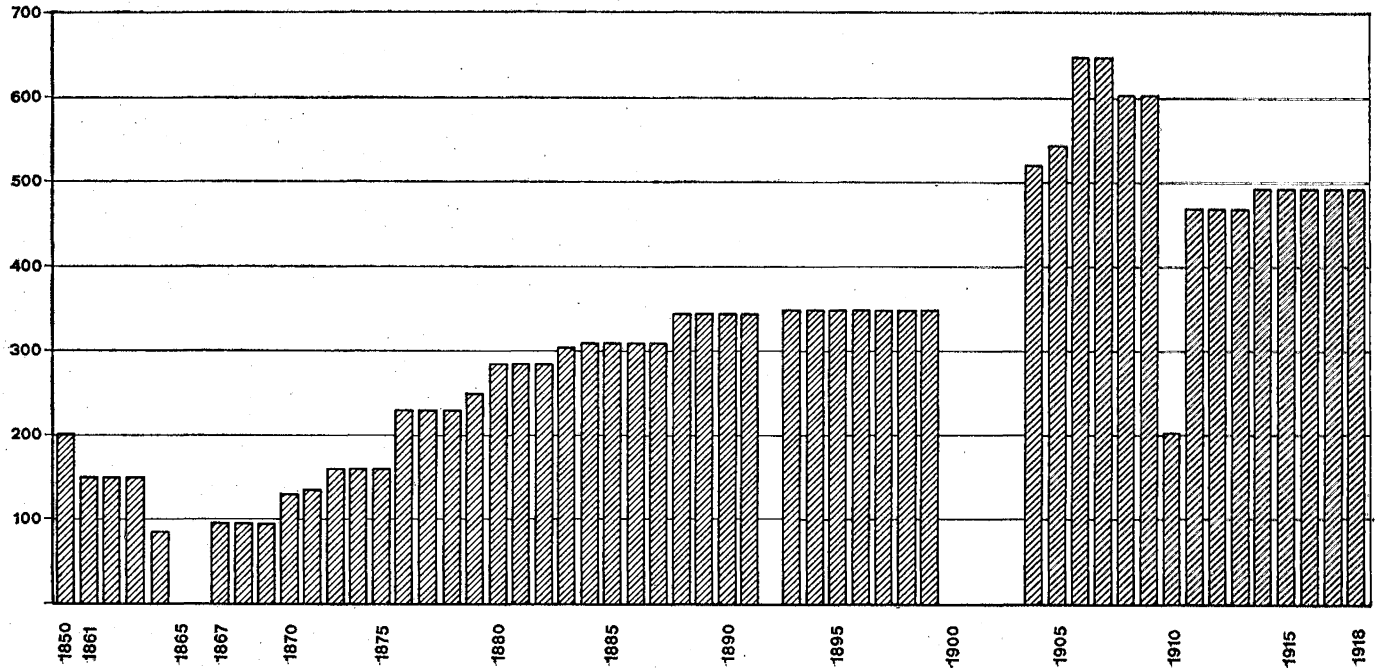
GRÀFIC 2

Telers mecànics en funcionament a Salt (1850-1918)

GRÀFIC 3

Nombre de pues en funcionament a Salt de 1850 a 1918

documentació. El fet significatiu, però, és que tot just cinc anys després del desastre colonial, d'efectes més psicològics que reals, es produeixen ampliacions importants, i per tant l'etapa d'expansió continua fins a assolir uns anys de plenitud entre 1905 i 1910. Les condicions, malgrat tot, no devien ésser tant favorables com aquestes ampliacions podien fer suposar, i les dues darreres fàbriques experimenten canvis decisius. Una, la que havia començat funcionant com a Llach, Portabella i Companyia, és adquirida per Joan Coma i Cros. L'altra, de la qual ens manquen moltes dades, desapareix de la documentació, i sospitem que fou també adquirida per Joan Coma i Cros, ja que aquest comprà, l'any 1910, als germans Molleras «un edificio, unos terrenos y un salto de agua», que segurament devien ser els de la fàbrica esmentada (empresa n.º 3 a l'apèndix II).

Entrem, així, a partir de 1910, en un període de certes limitacions, de concentració de les empreses i de disminució del volum de maquinària en funcionament.

4.3. *Notes sobre l'evolució posterior de l'estructura econòmica de Salt, 1918-1970*

Fins l'any 1918 hem vist l'evolució de la indústria tèxtil a Salt a través d'una sèrie quantitativa contínua. Aquest era l'objectiu fonamental del meu treball: donar a conèixer el període inicial d'expansió i consolidació de la indústria cotonera a Salt. Un cop arribat a 1918, m'ha semblat, però, convenient de traçar les línies de l'evolució posterior fins als nostres dies.

Resumiré la situació partint dels comentaris que suggereix el quadre 4, que són altament significatius.

Com podem veure, la indústria tèxtil, un cop sortida de la crisi que hem situat —i que queda perfectament expressada al gràfic 3— entre 1910 i 1918, torna a situar-se l'any 1920 a un nivell important que ve expressat per un percentatge molt remarcable dins la contribució industrial de tot el poble. Aquest percentatge elevat experimenta una tendència a disminuir a nivells més baixos en anys següents i a estabilitzar-s'hi.

Però aquesta tendència a la baixa, que no dubtem a mantenir fins a arribar als anys cinquanta, queda potser excessivament accentuada en la xifra de l'any 1933, per la raó següent: l'empresa de Joan Coma i Cros era propietària des de 1910, com ja hem vist, de dues fàbriques a Salt; una situada al mateix lloc que l'actual, l'altra a la plaça de l'església de Salt, que era la que inicià el seu funcionament com a Ramió i Companyia. Aquesta darrera filatura fou adquirida l'any 1923¹⁶ per la casa «Manu-

16. Vegi's el llibret *75 aniversario, 1895-1970. Manufacturas Antonio Gassol, S. A., 1970*. He d'agrair al senyor Portabella, director de la fàbrica de «Manufacturas Gassol» a Salt

QUADRE 4

Salt en el període 1918-1970. La matrícula industrial

Anys	Total Salt pessetes	Total tèxtil	% tèxtil
1920	25.523	22.372	87
1933	57.160	33.731	59
1959	785.581	614.666	78
1970	1.131.509	497.658	43

FONT: Biblioteca de la Cambra de Comerç i Indústria de la província de Girona. Llibres del censo electoral, vols. *Industria* i *Comercio* corresponents a aquests anys.

facturas Antonio Gassol, S. A.», que ja disposava d'una fàbrica a Mataró. I si bé els començaments foren modestos, l'any 1924 la fàbrica de manufactures Gassol arribà a disposar de 8.000 pues. Tot i això, en els recomptes de la matrícula industrial amb què hem treballat, tant a l'ajuntament de Salt¹⁷ com a la Cambra de Comerç,¹⁸ Manufactures Gassol no apareix com a contribuent fins l'any 1959.¹⁹ Això ens fa pensar que aquesta fàbrica devia cotitzar conjuntament amb la fàbrica de Mataró, o a aquesta ciutat o a Barcelona, i aquesta deficiència fa que el percentatge de 1933 no respongui a la realitat.

Ara bé, la tendència a la baixa, o si més no a l'estabilització, que hem considerat que va durar fins els anys cinquanta, es justifica igualment per dos motius fonamentals: la depressió general dels anys trenta i la guerra civil espanyola de 1936-1939, que incidí en les fàbriques de Salt amb la paralització total de la producció tèxtil i la transformació en indústries de guerra.

Després, a partir de la dècada de 1950, la situació començà a canviar de pressa i la reactivació a nivell local es concretà en tres aspectes diferents:

- increment important del sector tèxtil,
- important increment demogràfic,

i de «Monar Textil, S. A.», la informació sobre aquest fullet i d'altres dades sobre les fàbriques que dirigeix.

17. AMS, Caja Negociado III, Sección B, Estado, n.º 59.

18. CÁMARA OFICIAL DE COMERCIO E INDUSTRIA DE LA PROVINCIA DE GERONA, *Censo electoral*. Aquesta sèrie comença l'any 1917.

19. Aquest any pagaren la quantitat de 15.935 pessetes. Tampoc no apareix a la matrícula de 1943 a 1959 la casa «Sucesora de J. Coma y Cros, S. A.», perquè cotitzava a Barcelona.

— aparició i arrencada favorable de nous sectors de l'activitat industrial.

De fet, la indústria tèxtil continuà durant aquest període una etapa expansiva. Les fàbriques es modernitzaren i la casa «Manufacturas Gassol, S. A.», que l'any 1959 cotitzava unes 15.000 pessetes, arribà a superar l'any 1970 el quart de milió, després d'haver creat una fàbrica filial: «Monar Textil, S. A.».

En el període posterior a la guerra civil espanyola, ens trobem, però, que un dels principals indicadors que hem emprat per observar el pes específic dominant del sector tèxtil en el conjunt del poble, que és el percentatge del sector en el total de contribució industrial i de comerç pagat pel poble, perd significació. Com podem veure, l'any 1970 aquest percentatge ha baixat fins al 43 per cent, i aquesta davallada podria fer creure en una decadència en les manufactures tèxtils que és inexistent, com es confirma pel fet que l'any 1974 Manufactures Gassol ha iniciat la construcció, també a Salt, d'una tercera factoria. No hi ha, doncs, decadència, i la disminució s'explica per d'altres factors: un, l'augment important de població que Salt ha experimentat en els darrers anys com a conseqüència de la seva proximitat a Girona, i l'altre, potser menys important, l'aparició de nous sectors d'activitat econòmica que confirmen aquella diversificació de què parlàvem. Així, l'any 1970, al costat del 43 per cent representat pel sector tèxtil en el total de la contribució industrial de Salt, trobem per primera vegada amb percentatges mínimament remarcables el sector de la construcció (4,9 %), el de les indústries càrniques (4,4 %), el de la indústria elèctrica (3,5 %) i el sector de les indústries auxiliars mecàniques (1,08 %). Tots aquests sectors típicament industrials junts sumen prop d'un 57 per cent en el total de la contribució industrial, i el percentatge que manca es repartiria en fraccions petitíssimes entre aquella mena de negocis (botigues, tallers, bars, etc.) que no podem caracteritzar com a industrials i que en canvi paguen contribució industrial i de comerç i que han experimentat un augment numèric important perquè han de servir una població consumidora també numèricament molt més important.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Com hem vist, l'únic i decisiu factor que va fer que Salt passés d'ésser un poblet desconegut, rural, a ésser un centre urbà relativament important amb personalitat pròpia fou la seva situació geogràfica prop d'un corrent d'aigua que durant el segle XIX era, i en bona part segueix essent, una font d'energia importantíssima. Cap altre factor no ajudava a la instal·lació d'indústries al Pla de Salt, tret potser de la relativa proximitat

de Girona. Però a part de l'aigua, les condicions no eren pas immillorables, ni la primera matèria abundant, i la mà d'obra barata que tot fabricant buscava per assolir un marge de beneficis més ampli només devia ser-hi relativament abundosa entre la població camperola dels voltants. Pel que fa a la finançació, hi havia pocs capitals autòctons disponibles; les aportacions de capital, a partir d'un determinat moment, procediren amb tota seguretat de Barcelona i Girona, cridades per l'aigua i procedents d'industrials cotoners ja establerts en d'altres indrets i que amb els beneficis obtinguts desitjaven ampliar el negoci.

I aquesta mateixa procedència exterior dels capitals, junt amb l'evolució general de la conjuntura de la indústria cotonera, són al meu entendre els motius fonamentals de l'estabilització i fins i tot estancament de l'activitat industrial saltenca durant la primera meitat del segle xx. Un cop l'aigua va anar deixant d'ésser font insubstituïble d'energia, la distribució geogràfica de la indústria catalana tornà a canviar lleugerament, i es concentrà en un alt percentatge a Barcelona i comarca.

L'originalitat, doncs, del nostre exemple es concretaria en el fet de mostrar la clara dependència del procés industrialitzador de les fonts d'energia a emprar i en l'aprofitament d'uns recursos naturals especialment favorables per a crear un complex industrial modern, amb capitals de l'àmbit local, primer, i de l'àrea barcelonina, després, en un context on això no és un fenomen general, com ho palesa el reduït pes específic de la comarca del Gironès en el total de la indústria catalana del segle xix.²⁰

20. Sobre la situació a Girona ciutat vegeu el meu article *La situació de la manufactura a Girona...*, cit.

APÈNDIX I

La participació de la indústria tèxtil en el total de la contribució industrial i de comerç de la vila de Salt.

Anys	Contribució de la indústria tèxtil	Total aportat pel poble	% tèxtil del total
1861-62	17.793,15 rals	26.889,06 rals	60
1863-64	24.576,46	33.051,90	74
1864-65	18.552,82	26.026,57	71
1865-66	474,880 escuts	1.139,520 escuts	41
1866-67	761,171	1.474,471	51
1867-68	2.172,880	2.940,672	73
1868-69	2.458,610	3.244,175	75
1870-71	5.889,41 pessetes	7.215,83 pessetes	81
1871-72	6.598,07	7.931,55	83
1872-73	7.287,06	8.322,64	87
1873-74	7.081,02	8.379,88	84
1874-75	7.988,64	9.418,26	84
1876-77	8.581,31	10.129,09	84
1877-78	10.960,42	14.979,22	73
1878-79	13.869,23	15.923,70	87
1879-80	13.790,46	16.000,49	86
1880-81	15.204,39	18.247,51	83
1881-82	17.516,75	18.271,70	95
1882-83	15.511,88	18.374,94	84
1883-84	16.597,24	19.016,32	87
1884-85	17.682,38	19.670,55	89
1885-86	17.463,44	20.494,26	85
1886-87	17.210,50	20.172,67	85
1887-88	15.822,78	18.434,64	85

Anys	Contribució de la indústria tèxtil	Total aportat pel poble	% tèxtil del total
1888-89	16.098,60	19.523,35	82
1889-90	15.969,93	19.579,53	81
1890-91	15.969,93	19.449,80	82
1891-92	13.767,22	16.309,70	84
1893-94	17.410,60	22.463,48	77
1894-95	17.681,89	22.885,76	77
1895-96	17.681,88	22.817,23	77
1896-97	17.681,88	24.022,26	73
1897-98	17.681,88	23.913,69	73
1898-99	19.311,41	25.954,32	74
1899-1900	20.822,77	29.697,67	70
1904	27.214,94	40.713,08	66
1905	25.122,29	39.246,08	64
1906	30.623,33	43.386,37	70
1907	30.307,39	42.967,26	70
1908	29.130,86	38.939,58	74
1909	24.236,35	40.855,43	59
1910	13.068,26	23.872,52	54
1911	23.506,55	30.171,70	77
1912	23.765,23	35.753,13	66
1913	22.175,31	33.076,44	67
1914	22.927,77	33.990,93	67
1915	22.927,78	33.542,51	68
1916	22.730,09	32.360,54	70
1917	22.730,09	32.219,01	70
1918	22.730,09	33.653,47	67

APÈNDIX II

Empresa n.º 1:

Passà per les denominacions socials següents: Ramió i Cia. (1846); Ramió, Debergue i Cia. (1848); Ramió i Cia. (1851); Ramió, Oliveras i Cia. (1852); Oliveras i Cia. (1853); Oliveras, Sala i Cia. (1856); Oliveras i Cia. (1860); Oliveras, Solà, Arangó i Cia. (1861); Oliveras, Solà i Cia. (1863); Coma Ciuró i Clavell (1866); Coma Clivillés i Clavell (1899); Joan Coma Cros (1912).

Anys	Cardes	Pues	Telers mecànics	Telers mecànics sense jacquard
1850		4.328	200	
1861-64	14	5.000	150	
1864-65	14	5.000	80	
1865-66	—	—	—	
1867-69	14	5.000	92	
1870-72	18	5.750	130	
1873-75	18	6.150	160	
1876-80	18	7.650	190	
1881-82	18	5.250	190	
1882-83	18	7.560	190	
1883-85	18	7.986	210	
1886-89		7.986	210	
1889-92		8.322	210	
1893-94		8.322	211	
1895-98		8.330	211	
1898-99		8.530	211	
1899-1900		10.272	211	
1904		10.272	211	
1905-06		9.772	211	
1907-10		9.122	211	
1911		14.922	211	260
1912		15.388	211	260
1913		12.564	211	260
1914		12.564	211	284
1915-18		12.564	211	279

Empresa n.º 2:

Passà per les denominacions socials següents: Llach, Portabella i Cia., Puig i Fabra, Francesc Vilardell, Jacint Vilardell, Fill de Vilardell i Cia., Lluís G. Pons Enrich, Pere Cisa Alsina. Fou adquirida l'any 1910 per Coma Clivillés i Clavell (vegi's empresa n.º 1).

Anys	Cardes	Pues	Telers mecànics
1861-65	—	—	50
1866-71	4	2.724	50
1872-77	8	4.692	56
1877-78	17	8.170	62
1878-79	17	6.468	62
1879-82	17	5.952	42
1882-83	—	5.952	42
1883-85	—	6.008	42
1885-86 ¹	—	—	30
1886-87	—	6.008	19
1888-92	—	3.608	19
1893-94	—	5.000	52
1894-98	—	5.000	25
1898-1900	—	5.000	—
1904-09	—	5.880	—
1910	—	5.800	—

1. Figura aquest any Pere Vilardell com a empresa independent, amb 20 telers.

Empresa n.º 3:

Passà per les denominacions socials següents: Pere Ramió (1861); Ferrer, Xipell i Pujol (1867); Juli Peypoch i Cia. (1877); Mulleras i Saugué (1885); Camil Mulleras (1893).

Anys	Cardes	Pues	Telers mecànics
1861-65	10	3.200	—
1867-75	4	1.500	—
1876-79	10	3.300	40
1879-80	9	4.300	60
1880-81	9	5.800	94
1881-82	12	6.492	94
1882-84	12	9.264	94
1884-85	12	9.264	98
1885-86		8.100	98
1886-87		8.604	98
1887-88		8.100	98
1888-92		8.100	110
1893-1900		9.000	112
1904		9.412	309
1905		4.992	329
1906-07		9.200	440
1908-09		9.200	400